ՄԱՆԱՆԱՅ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ

ماناله

ارمنیجه یومی و سیاسی غزته

صاحب امتیازی و مدیر مسئولی صباح قوچونیان

سلی مادہ سنده مقال اوغلی یقوشنده نومرو ١٩

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

	Տարեկան	Վեցամսեայ
ԳԱՒԱՌՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ	90 Ղրշ.	45 Ղրշ.
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ	25 Ֆր.	13 Ֆր.

ՏՆՕՐԷՆ՝ ՍԱՐԳԻՍ ԳՈՉՈՒՆԵԱՆ

Չհրատարակուած յօդուածները ետ չեն տրուիր

ՓԱՐԱ ✤ ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ✤ 10 ՓԱՐԱ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԷՋԵՐ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՉՈՐՍՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻՒ

Հայ տպագրութեան չորսհարիւրամեակին առթիւ կ'ուզեմ մի քանի տող գրել անոր ծագման մասին, սակայն կարծեմ աւելորդ չէ նախ ընդհանուր ակնարկ մը նետել՝ տպագրութեան արուեստի ծագման և ծաղկման վրայ։

Տպագրութեան առաջին գաղափարը ունեցած են Չինացիք։

Չինացիք՝ որք աշխարհի ամէնէն առաջին քաղաքակրթեալ ժողովրդոց մին եղած են, Ժ. դարուն ունեցած են տպագրութեան ամենանախնական ձեւը՝ փայտագրութիւն՝ որ կը կայանար փայտին մէջ նախադասութիւններ փորագրելուն և յետոյ զանոնք թուղթի վրայ դրոշմելուն մէջ։ Փայտագրութիւնը Եւրոպայէ ալ ընդունուեցաւ ԺԲ. դարուն, և մանաւորապէս մուտ գտաւ ի Ֆրանսա Լուդովիկոս ԺԲ.ի և անոր յաջորդ Սուրբն Լուդովիկոսի իշխանութեանց ժամանակ։ Փայտագրութիւնը հետզհետէ կատարելագործուելով նուիրագործուեցաւ մանաւանդ ԺԵ. դարուն մէջ։

Իրական տպագրութեան մը գիւտը սակայն վերապահուած էր Կիւթէմպէրկի։

Կիւթէմպէրկ՝ որուն հայրենիքը ըլլալու բաղդն ունի այսօր Գերմանիոյ Հէս-Տարմշդատի մեծ դքսութեան մայրաքաղաքը՝ Մայէնս, 1436ին հնարեց մետաղեայ շարժուն գրերը։ Կիւթէմպէրկ իր աշխատութեանց կատարման համար 1450ին ստիպուեցաւ միանալու Մայէնսի ոսկերիչներէն՝ Ֆիւսթի (1410—1483) և աւելի վերջ Բֆիստէրի և ինչպէս նաև Բիէռ Շէֆէռի (1425—1502) որ ինչ ինչ բարեփոխումներ ներմուծեց նոր արուեստին մէջ։

Բարիզի առաջին տպարանը հիմնուեցաւ 1469ին, Իւլրիհ Ժէռինկի, Կռանձի և Միշէլ Ֆրիպուրկէռի կողմէ։ ԺԶ. դարուն նշանաւոր եղան Մանիւս Ալտերու, Վէնետիկցի Ժէօնտեբու, Ֆրանսացի Էստիէններու գերդաստանաց տպարանները և գերմանացի Ժան Ֆռօպէնի (1460—1527) Զուիցերիոյ Պալ քաղաքի մէջ հիմնած տպարանը։ Վերոյիշեալ գերդաստաններէն Էստիէնի գերդաստանը շատ նշանաւոր հանդիսացաւ գրքերու հրատարակութեամբ։ Իր նշանաւոր անդամներն են Ռօպէռ (1503—1553) որ կատարելագործեց դիբօկռաֆին և անոր որդին Հանրի՝ (1531—1598) որ իբր նշանաւոր հելլենագէտ և բառագիր, ունեցաւ հոյակապ երկեր, և մեռաւ Լիոնի հիւանդանոցին մէջ՝ գիտութեան համար անհուն տառապանքներ կրելէ վերջ։ 1500ի առեններ, ի Ֆրանսա, հրամանաւ Ֆրանսուա Ա.ի հիմնուեցաւ Imprimerie Nationaleը որ ցարդ գոյութիւն ունի և կը զբաղի հանրապետութեան և քաղաքացիներու վերաբերեալ տպագրական գործերով։ Տպագրութեան գիւտը աւելորդ է ըսել մին է այն պատճառներէն որք դիւրացուցին ԺԵ. և ԺԶ. դարուց Եւրոպայի մէջ յառաջ եկած գրական, արուեստական և գիտական յեղափոխութիւնը, որ ծանօթ է մեզ Վերածնունդ անունով։ Այսպէս տպագրութիւնը և փորագրութիւնը, որոնց գիւտերը զուգադիպեցան Վերածնունդին, ժողովրդականացնելով վաղեմի հանճարեղ անձերու գործերը, և հին արուեստի գործերը՝ հանդիսացան գլխաւոր պատճառները վերածնունդի խաղաղ յառաջացման։

∴

Այսօր երբ ամէն ոք վստահ է թէ տպագրութեան Հայոց մէջ մուտքէն ի վեր 400 տարիներ անցած են, կը խորհիմ թէ արդեօք ինչո՞ւ զիրար բոլորովին ջրող թուականներ կը գտնեմ Հայ տպագրութեան մասին։

Անցեալ տարւոյ Երուսաղեմայ Ս. Յակոբեանց գրպանի օրացոյցը ի սկզբնաւորութենէ տպագրութեան ի հայս 346 տարիներ անցած են կ'ըսէ, որով հայկական տպագրութեան սկիզբը կ'ընդունի 1565 թուականը։ Մինչդեռ այս տարուան նոյն օրացոյցը խոշոր գրերով Հայոց կ'աւետէ իրենց տպագրութեան չորս հարիւրամեակը․ որով տպագրութեան սկիզբն կ'ընդունի 1512 թուականը։ Ինչո՞ւ այսքան (54 տարուան) տարբերութիւն։

Ս. Փրկիչ Հիւանդանոցի այս տարուան օրացոյցը «ի սկզբնաւորութենէ տպագրութեան ի հայս» 241 տարիներ անցած են կ'ըսէ, Հայ տպագրութեան սկիզբը ցոյց տալով 1670 թուականը։ Որով այժմ առ նուազն, 1512, 1565 և 1670 երեք թուականները ունինք որք միաժամանակ իբրև Հայ տպագրութեան սկիզբ ցոյց կը տրուին։ Ինչո՞ւ այս խորունկ խեղկատակութեան գոյութիւնը։

Սոյն 3 թուականաց միանգամայն Հայ տպագրութեան սկիզբ ցոյց տրուելու բաւական զարմանալի պարագան զիս մղեց գտնելու անոնց շարժառիթը։ Ըստ բաւականաչափ պրպտումներու կը տեսնեմ թէ անոնցմէ առաջինը (1512) հայ տպագրութեան ծագման թուականն է որով Հայ տպագրութիւնը տպագրութեան գիւտէն 76 տարիներ վերջ սկսած է։ Անոնցմէ երկրորդը (1565) հայ տպագրութեան երկրորդ մէկ սկիզբն է, քանի որ 1512ի ծնունդ՝ հայ տպագրութիւնը մինչև 1565 չէր կրցած պահել իր գոյութիւնը։ Երրորդը (1670) հայ տպագրութեան երրորդ մէկ սկիզբն է ի Կ. Պոլիս՝ որ կը տեւէ մինչև ցայսօր, հետզհետէ երանգաւորուած և կարի յոյժ ուռճացած։

Անշուշտ աւելորդ է ըսել թէ երեք թուականաց իբր հայ տպագրութեան սկիզբ՝ գոյութեան «խորունկ խեղկատակութիւնը» կը փոխուի «ամենախորունկ խեղկատակութեան», երբ կ'ըմբռնեմ թէ այդ գոյութիւնը յիշական ծնունդն է վերոյիշեալ ծանօթութեանց պախարակելի տգիտութեան։

Նոյնպէս բաւական զարմանալի իրողութիւն մըն է որով հայ տպագրութեան հիմնադիրն կը համարուի Սաֆար Աբգար Թօխաթցի, մինչդեռ Սաֆար Աբգար 1565ին է որ կ'սկսի վերակենդանացնել 1512ին ծնող, բայց յետոյ դադրող հայ տպագրութիւնը, ինչպէս ցոյց կուտան յետագայ հակիրճ տողերը։ Միքայէլ Սեբաստացի՝ Ստեփաննոս Ե. Սալմաստեցիի կաթողիկոսութեան սկիզբէն (1542) մինչև հանգուցեալին մահը (1564), աթոռակից ըլլալով բաց օրինի անկարելի էր իրեն հեռանալ Էջմիածինէ։ Սակայն Միքայէլ Սեբաստացի ուզելով վերակենդանացնել 1512ի ծնունդ՝ հայ տպագրութիւնը որ այլեւս գոյութիւն ունենալէ դադրած էր, Ստեփաննոս Սալմաստեցիէ 1562ին բացառիկ թոյլտուութիւն կը ստանայ Էջմիածինէն հեռանալու։ Միքայէլ Սեբաստացի ուղղակի Սվազ կուգայ և տարուան մը չափ կը բնակի հոս և նոյն տարին, 1562 մայիս 22, կը յաջողի Հռովմ ղրկել Թօխաթցի Սաֆար Աբգարը տպագրութեան արուեստը սորվելու համար։

Սաֆար Աբգար՝ հազիւ հաստատուած էր ի Հռովմ և աշխատութեանց ձեռնարկած՝ երբ Միքայէլ Սեբաստացի՝ Ստեփաննոս Ե. Սալմաստեցիի մահուամբ, 1564ին կաթողիկոս կ'ընտրուի Ամենայն Հայոց և որով առիթը կ'ունենայ աւելի լայնօրէն օժանդակելու Սաֆար Աբգարի ընելիք ձեռնարկութեանց։ Սաֆար Աբգար՝ 1562-66 անօրինակ ջանքով կ'իւրացնէ տպագրութեան արուեստը և նոյնիսկ ի Հռովմ ձուլել տալով հայերէն տառեր կը յաջողի տպել 1566ին Սաղմոսարան մը, որուն համար կ'ըսուի թէ տպագրուած առաջին հայ մատեանն է, և այս յայտարարութիւնը բաւական զարմանալի է, քանի որ հայ տպագրութիւնը ծնելով 1512ին, գէթ միակ հրատարակութիւն մը պէտք է պարգեւած ըլլայ Հայ ազգին։ Սաֆար Աբգարի կը պարտինք հայ օրացոյցի հիմնարկութիւնը։ Սաֆար Հռովմի մէջ այսպէս ի լոյս կ'ընծայէ խառնայփնթուր տումարի, գեղեցիկ եւ պիտանի անուն առաջին հայ օրացոյցը, որ ի մէջ այլոց, ցոյց կուտայ քանի մը տարիներու լուսնային խաւարումները, և որ մեծադիր մէկ էջէ կը բաղկանար։

1567ին, Տիրատուր Սեբցիի յաջորդ՝ Յակոբ եպիսկոպոսի պատրիարքութեան միջոցին, Սաֆար Աբգար կը վերադառնայ Պոլիս, իր որդւոյն Անտոնի հետ և նոյն տարին իսկ, թոյլտուութեամբ Յակոբ եպիսկոպոսի, «Ընդ հովանեաւ Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ» կը բանայ տպարան մը, որ կ'ըլլայ Հայոց առաջին տպարանը ի Կ. Պոլիս։

Այս տպարանին մէջ 1567-9 լոյս կը տեսնեն քանի մը կտոր գրքեր։ Այսպէս 1567ին կը հրատարակուի առ ոսս Յովհաննէս եպիսկոպոսի փոքր Քերականութիւն մը, որ կ'ըլլայ Պոլսահայ առաջին տպագրուած երկը, 1568ին նոյն տպարանին մէջ հետզհետէ կը հրատարակուին Պարզատումար մը, Ժամագիրք մը եւ Պատարագամատոյց մը և յետոյ մի քանի ամիս տպարանը փակ կը մնայ։ 1569ին կը վերաբացուի և նոյն տարին իսկ լոյս կը տեսնէ Մաշտոց մը։ Այս մի քանի հատոր հրատարակութիւններէն վերջ, 1569ին ի սպառ կը փակուի տպարանը և այլեւս մինչև 1669, 100 տարի, տպագրութիւն չկայ ի Կ. Պոլիս։

1670 տարին, որ Պոլսոյ մէջ հայ տպագրութեան երկրորդ անգամ ծագման թուականն է, ինչ ինչ հրատարակութեանց մէջ ցոյց տրուած է իբրև բուն ծագման թուական հայ տպագրութեան։

Ուրեմն այսօր Սաֆար Աբգար Թօխաթցիի կը պարտինք մեր մէջ տպագրութեան երկրորդ մուտքը, անդրանիկ օրացոյցի հրատարակումը․ Պոլսահայոց Ա. տպարանի բացումը եւ Պոլսահայ առաջին գործոյն հրատարակումը։ Թերեւս այս առթիւ աւելորդ չըլլայ նաև երկու խօսքով ըսել թէ որո՞ւ կը պարտինք հայ լրագրութեան հիմնադրութիւնը։

∴

Հայկական լրագրութեան նախահայրն եղած է Յարութիւն Շմաւոնեան Շիրազեցի աւագ քահանայ և հայ լրագրութեան հայրենիքը Պարսկաստան։ Յարութիւն քահանայ դեռ երիտասարդ կորսնցնելով իր կինն ու զաւակները, յուսահատ կը քաշուի՝ Բաբգուայ լեռը ուր 7 տարի ապրած է Տէրվիշներու հետ և ուր սորված է նաև իր պարսկերէնը։ Հուսկ ուրեմն, սակայն չկրնալով հանդուրժել իր պարագաներուն թախանձանքին եկած է Շիրազ և անկէ քահանայական պաշտօնով կոչուած է Մատրաս։ Պարսից լեզուին մէջ ունեցած հմտութեան շնորհիւ արժանացած է Արկոթի և Մատրասի, Նաբաբի Վալաջայ Մահմուտ Ալի խանի շնորհաց և անոնցմէ հրաման առած է «տպագրել պարսկերէն և արաբերէն տառեր»։ Յարութիւն քհնյ. այս թոյլտուութենէն քաջալերուած, յաջողած է նաև հայերէն ամսաթերթ մը հրատարակելու հրաման ստանալ։ 1794 օգոստ. 9ին, դեռ թերթին հրատարակութեան չսկսած, Մատրասի մէջ 1789ին հաստատած տպարանէն կը հանէ ազդ մը «բարեպաշտօն պարոնաց և մաքրակենցաղ Տիկնանց Մատրասի հայոց» մակագրով։ Զոր յետոյ երբ երկու ամիս վերջ, (1794 հոկտ. 16) սկսած է հրատարակել արտօնեալ թերթը, Ազդարար, հրատարակած է անոր էջերուն մէջ։

«Ազդարար»ի աշխատակցած են, ի մէջ այլոց, Յովսէփ եպս. Արղութեանց (1800ին կաթողիկոս կ'ընտրուի և դեռ օծում չառած կը մեռնի 1801 Մարտ 19ին ի Թիֆլիզ) և Ստեփաննոս Յովհաննէս եպիսկոպոս Գալամիրեան, «Ազդարար»ի խմբագրութիւնը Մատրասի եկեղեցւոյ զանգակատան տակ հաստատած էր արկղ մը, ուր ուզողը լուր կամ յօդուած կրնար ձգել «Ազդարար»ի մէջ հրատարակուելու համար։ «Ազդարար»ի մէջ այսպէս կը կարդանք.

«Մենք բանալոց եմք, զնտուկն ամենայն աւուր և զոր ինչ գտանիցեմք անդ գրեցեալ. յուղարկելոց եմք վաղվաղակի առ ի վեր կարգեցեալք վերակացուս, որպէս զի նոքա վերահասու լեալ գրուածոյն, զոր ինչ ի նոցանէ յարմար վարեցին, առաքեսցեն ի տպարան զի տպեսցուք»։

Այս թերթը ինչպէս ըսի՝ ամսաթերթ է և հազիւ տարի ու կէս տեւած է։

Հայ լրագրութիւնը ուրեմն 118 տարուան գոյութիւն մը ունի և հայ. տպագրութիւնը 400 տարուան։

1894ին ռուսահայք էին որ կը տօնէին լրագրութեան հարիւրամեակը, զանազան հրատարակութիւններով, և այսօր դարձեալ ռուսահայք են որ կուզեն տօնել հայ տպագրութեան չորս հարիւրամեակը... ինչո՞ւ արդեօք... Մենք բաժին չունի՞նք միթէ....

ՄԱԿԱՐ Հ. ԱԼԱՃԱՃԵԱՆ